

ارزیابی و تحلیل شاخص‌های توسعه انسانی در مناطق شهری کشور

مهدی زنگنه (استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران)

m.zanganeh@hsu.ac.ir

تاریخ تصویب: ۱۳۹۵/۰۵/۰۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۹/۳۰

صص ۱۶۰ - ۱۴۹

چکیده

هدف از توسعه انسانی، ایجاد محیطی توانمند برای مردم در جهت برخورداری از زندگی طولانی‌تر، سالم‌تر و خلاقانه‌تر است. پژوهش حاضر بر آن است تا وضعیت هر یک از مناطق شهری کشور را از نظر برخورداری از شاخص‌های توسعه انسانی بررسی کند. روش پژوهش در این مقاله توصیفی تحلیلی و از حیث نوع پژوهش، کاربردی است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهند که میانگین شاخص آموزش در مناطق شهری ۰/۸۰۶، شاخص استاندارد زندگی ۰/۶۱۷، شاخص سلامت ۰/۷۴۸ و شاخص ترکیبی توسعه انسانی ۰/۷۰۱ است. مطلوب‌ترین وضعیت شاخص توسعه انسانی به ترتیب مربوط به مناطق شهری استان‌های تهران با ۰/۷۵۶، اصفهان با ۰/۷۵۲ و قزوین با ۰/۷۵۰ است. نامطلوب‌ترین وضعیت این شاخص به ترتیب مربوط به مناطق شهری استان‌های سیستان و بلوچستان با ۰/۶۲۸، کردستان با ۰/۶۳۲ و آذربایجان غربی با ۰/۷۵۰ است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که در سه شاخص آموزش، تولید ناخالص سرانه، امید به زندگی و شاخص ترکیبی توسعه انسانی مناطق شهری استان سیستان و بلوچستان، کردستان و آذربایجان غربی نامطلوب‌ترین وضعیت و مناطق شهری تهران، اصفهان و قزوین مطلوب‌ترین وضعیت را دارا بوده‌اند. دسته‌بندی مناطق شهری استان‌ها براساس شاخص توسعه انسانی حاکی از آن است که رده بسیار محروم منطبق بر استان‌های مرزی و رده استان‌هایی که مطلوب‌ترین وضعیت را دارا هستند مربوط به مناطقی است که اغلب در مرکز کشور واقع شده‌اند. در مجموع نابرابری شدیدی بین مناطق شهری کشور مشاهده می‌شود و این نابرابری در شاخص استاندارد زندگی بیشتر از دو شاخص دیگر است.

کلیدواژه‌ها: شاخص سلامت، آموزش، استاندارد زندگی، شاخص ترکیبی توسعه انسانی، مناطق شهری.

۱. مقدمه

اساس حرکت هر جامعه برای رسیدن به توسعه، عامل انسانی است. انسان‌ها هم عاملان توسعه و هم هدف نهایی آن هستند. به دلیل چنین اهمیتی، امروزه توسعه مردم‌محور در مرکز توجه بحث‌های توسعه انسانی قرار دارد؛ لذا بررسی ابعاد مختلف پیشرفت‌های انسانی از قبیل اوضاع و احوال اقتصادی، فرهنگی و ... در چارچوب توسعه پایدار یکی از ضرورت‌های اجتناب‌ناپذیر مباحث توسعه برای هر منطقه به شمار می‌رود (حسین‌زاده‌دلیر، ۱۳۸۵، ص. ۲).

پروفسور فردریک هاریسون درباره اهمیت منابع انسانی می‌گوید منابع انسانی پایه اصلی ثروت ملت‌ها را تشکیل می‌دهند، سرمایه و منابع طبیعی عوامل تبعی تولید هستند؛ در حالی که انسان‌ها عوامل فعالی هستند که سرمایه‌ها را متراکم می‌سازند، از منابع طبیعی بهره‌برداری می‌کنند، سازمان‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی را می‌سازند و توسعه ملی را به پیش می‌برند (پاپلی‌یزدی و ابراهیمی، ۱۳۸۱، ص. ۴۶).

آمارتیا سن یکی از مؤثرترین افرادی است که در توسعه این نقش زیادی داشته است. ایشان با طرح ایده ظرفیت‌ها و کارکردهای انسانی، این واقعیت را بیان کرده است که دستیابی به زندگی بهتر، هم نیازمند مصرف بیشتر کالاها و خدمات و هم ثمره پرورش و رشد استعداها و ظرفیت‌های انسانی است؛ لذا گسترش ظرفیت‌های ذهنی او از طریق آموزش و

تحصیلات در کنار درآمد، از عناصر اصلی توسعه انسانی به شمار می‌رود (صفوی، ۱۳۸۳، ص. ۲۶۰). توسعه انسانی به‌عنوان فرآیند افزایش گزینه‌های مردم و افزایش سطح رفاه زندگی تعریف شده است (برنامه عمران ملل متحد^۱، ۲۰۰۳؛ حق، ۱۹۹۵، ص. ۶۷). سازمان ملل متحد به‌عنوان معتبرترین مرجع، هدف از توسعه‌یافتگی یا شاخص‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و سیاسی را انسان می‌داند. توسعه برای انسان است؛ بنابراین اگر از لحاظ اقتصادی رشد داشته باشد اما مردمان آن اقتصاد از این توسعه‌یافتگی بهره نبرده باشند، بی‌تردید این توسعه‌یافتگی نخواهد داشت (حجاب^۲، ۲۰۰۳، ص. ۴۳-۴۵). مفهوم توسعه انسانی به‌مراتب گسترده‌تر از مفاهیم قراردادی توسعه اقتصادی است؛ زیرا الگوهای رشد اقتصادی عموماً با گسترش تولید ناخالص ملی اندازه‌گیری می‌شوند، تا بهبود کیفیت و سطح زندگی انسان (ملکی، ۱۳۸۲، ص. ۴۰).

مع الوصف آن جامعه‌ای که بتواند ضمن افزایش درآمد و سلامت جامعه توأمان به افزایش دانش و آگاهی مردمانش پردازد در فرآیند توسعه موفق‌تر خواهد بود.

از آنجا که امروزه توسعه شهری و خاصه توسعه شهری پایدار مورد توجه برنامه‌ریزان شهری و سازمان‌های مدیریت شهری قرار گرفته است و توسعه شهری پیشرفت‌هایی در تمام عرصه‌های شهرنشینی اعم از عرصه‌های انسانی، زیست‌محیطی، کالبدی و ... را شامل می‌گردد، و از طرفی با توجه به

1. UNDP

2. Hijab

اهمیت توسعه انسانی (اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی) که زیربنا و اساس توسعه هر جامعه‌ای اعم از شهری و روستایی محسوب می‌شوند و اینکه درصد قابل توجهی (حدود ۷۲ درصد) از جامعه ایران را شهرنشینان تشکیل می‌دهند، بررسی و تحلیل شاخص‌های توسعه انسانی برای این قشر عظیم کشور ضرورت می‌یابد و پژوهش پیش رو بر آن است تا وضعیت هریک از مناطق شهری کشور را از نظر برخورداری از شاخص‌های توسعه انسانی بررسی کند.

۲.۱. مبانی نظری و پیشینه پژوهش

توسعه انسانی مفهومی است که می‌کوشد انسان را در بطن توسعه قرار دهد و به عبارت دیگر، توسعه انسانی در نهایت فرآیندی است که گسترش گزینه‌های مردم را در کانون توجه قرار می‌دهد. از نظر تیلر و کارل (۱۳۷۸، ص. ۱۴-۱۷) توسعه انسانی پایدار: ۱. حاصل درک مستقل نیازها و منابع محلی است؛ ۲. عمل باید حاصل ترکیب برنامه‌ریزی از پایین به بالا و از بالا به پایین باشد؛ ۳. مشارکت و توانمندشدن خانواده‌ها پیش شرط لازم برای یافتن راه‌حل‌های پایدار و قابل دوام برای توسعه پایدار انسانی است.

توسعه انسانی پایدار به این معناست که ما را از لحاظ اخلاقی موظف می‌کند در حق نسل بعدی دست کم به همان خوبی عمل کنیم که نسل پیش از ما در حق ما عمل کرده است (زنگی‌آبادی و نسترن، ۱۳۸۰، ص. ۲۵). توسعه پایدار انسانی دارای ابعاد زیست‌محیطی، اجتماعی، اقتصادی، قانونی، فرهنگی و سیاسی و روان‌شناختی است. اشکالی از توسعه

پایدار پذیرفته شده که برای انسان‌ها بیشتر قابل پذیرش باشد (دارایی، ۱۳۷۹، ص. ۴۷).

در اولین گزارش جهانی توسعه انسانی ۱۹۹۰ فرآیند گسترش انتخاب‌های انسانی، به‌عنوان تعریف توسعه ارائه شده است. در رویکرد توسعه انسانی تنها مصرف کالا و خدمات موجبات رفاه را فراهم نمی‌کند بلکه گسترش امکانات لازم از قبیل آموزش و بهداشت برای استفاده از قابلیت‌ها و استعدادها و نیز پیشرفت قابلیت‌ها اجزای اصلی توسعه در نظر گرفته می‌شوند. توسعه انسانی اگرچه بر رشد ظرفیت‌های مادی در کنار پرورش ذهنی تأکید می‌ورزد، رشد اقتصادی را نیز به‌عنوان ابزاری در خدمت زندگی بهتر انسان به شمار می‌آورد (کاوسی و احمدی، ۱۳۸۹، ص. ۸).

هدف از توسعه انسانی، ایجاد محیطی توانمند برای مردم در برخورداری شدن از زندگی طولانی‌تر، سالم‌تر و خلاق‌تر است (ویسی‌ناب، بابایی و ابراهیم‌زاده، ۱۳۹۲، ص. ۱۵۴). پس می‌توان در کل، توسعه انسانی را فرآیند بسط انتخاب‌های افراد دانست (سوری و بروزر^۱، ۲۰۱۱، ص. ۱۵۴).

نیسی (۱۳۸۹)، در بررسی شاخص توسعه انسانی در استان‌های کشور به این نتیجه دست یافته که از سال ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۹ شاخص توسعه انسانی رو به بهبود بوده و تفاوت زیادی در بین استان‌های کشور از نظر شاخص‌های محاسبه‌شده وجود دارد و این تفاوت ناشی از تمرکزگرایی شدید در نظام حکومتی ایران و عدم توزیع مناسب اختیارات و مسئولیت‌ها، امکانات و ثروت در بین استان‌های کشور است.

مجموع نابرابری شدیدی میان نقاط روستایی استان‌ها وجود دارد.

۲. روش‌شناسی

۱.۲. معرفی شاخص توسعه انسانی

گزارش توسعه انسانی ۲۰۱۰ در حالی منتشر شد که تغییراتی در شاخص‌های جزئی و تشکیل‌دهنده شاخص HDI و روش محاسبه آن ایجاد شده است و این تغییرات موجب شده ارزش عددی شاخص HDI و در نتیجه رتبه‌بندی کشورها نسبت به گذشته دچار تغییراتی شود. در گزارش‌های منتشرشده از طرف برنامه توسعه سازمان ملل متحد از سال ۱۹۹۰ تا قبل از گزارش سال ۲۰۱۰ برای موضوع بهداشت و سلامت و مدت و سلامت زندگی، شاخص امید به زندگی در بدو تولد، برای موضوع آموزش دو شاخص میزان باسوادی در افراد بزرگسال و میزان ثبت‌نام در مدرسه در مقاطع تحصیلی ابتدایی تا دبیرستان و برای سطح استاندارد زندگی، شاخص سرانه تولید ناخالص داخلی بر حسب برابری قدرت خرید به دلار آمریکا در نظر گرفته شده بود، اما در گزارش سال ۲۰۱۰ به غیر از موضوع بهداشت که همچنان با شاخص امید به زندگی در بدو تولد اندازه‌گیری می‌شود، در خصوص دو موضوع دیگر متغیرهای جانشین تغییر کرده‌اند به این صورت که برای موضوع آموزش از دو شاخص متوسط طول دوره‌ای که صرف آموزش می‌شود، در افراد بزرگسال ۲۵ سال به بالا و طول دوره مورد انتظار برای تحصیل کودکان در سن ورود به مدرسه و برای موضوع سطح استاندارد زندگی به جای سرانه تولید ناخالص

بهرامی و عطار (۱۳۹۱) در پژوهشی که بر روی روند شاخص توسعه انسانی در استان کرمانشاه انجام دادند، دریافتند که در این استان شاخص توسعه انسانی از ۰/۶۲۰ در سال ۷۵ به ۰/۷۲۰ در سال ۸۵ افزایش یافته و بهبود این شاخص در نتیجه افزایش امید به زندگی از ۶۴/۹ درصد به ۶۹ درصد و میزان باسوادی از ۶۸ درصد به ۸۰ درصد بوده است.

صادقی، مسائلی، باسرخا و کوهیان (۱۳۸۹) با محاسبه شاخص توسعه انسانی استان‌ها با استفاده از روش فازی دریافتند که در هر سه دوره ۱۳۷۵، ۱۳۸۰ و ۱۳۸۴، استان تهران بالاترین و استان‌های کردستان و سیستان و بلوچستان پایین‌ترین مقدار شاخص توسعه انسانی را کسب کرده‌اند، توجه به روش مناسب برای سیاستگذاری در توزیع منابع و امکانات، از اهمیت بالایی برخوردار است.

عباسی‌نژاد، و رفیعی‌امام (۱۳۸۵) توسعه انسانی در مناطق روستایی ایران را ارزیابی نموده و دریافتند که میانگین شاخص توسعه انسانی در مقطع ۱۳۶۵، ۰/۳۵۷ و در ۱۳۷۵، ۰/۴۹۶ بوده و چنین استنباط کرده‌اند که تمام مناطق روستایی کشور دارای توسعه انسانی پایینی هستند و همین امر خود منشأ بسیاری از نابسامانی‌های اجتماعی است.

افشانی، ابراهیم‌پور و عسکری (۱۳۹۰) در مطالعه مقایسه‌ای نقاط روستایی کشور براساس شاخص‌های توسعه انسانی در سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ نشان دادند که برخوردارترین نقاط روستایی در استان تهران و اصفهان و محروم‌ترین آن‌ها در استان‌های سیستان و بلوچستان، کردستان و آذربایجان غربی هستند و در

صفر و یک است، به شرح زیر تمامی متغیرها نیز نرمال شده‌اند.

$$\text{کمترین مقدار شاخص} - \text{مقدار واقعی شاخص} \\ \text{شاخص پایه} = \frac{\text{کمترین مقدار شاخص} - \text{بیشترین مقدار شاخص}}{\text{بیشترین مقدار شاخص}}$$

مرحله اول: با کسب داده‌ها از سایت مرکز آمار و تشکیل جدول عمر برای هریک از استان‌ها، امید به زندگی در بدو تولد به دست آمده و طبق فرمول زیر شاخص سلامت محاسبه شده است.

مرحله دوم: اطلاعات مربوط به سواد برای هریک از مناطق شهری استان‌ها از سایت مرکز آمار به دست آمده و برای محاسبه شاخص آموزش از میانگین هندسی ۲ شاخص جزئی زیر استفاده شده است.

$$\text{شاخص پایه متوسط انتظار دوره تحصیل} = \left[\text{شاخص آموزش} \right]^{1/2} \\ \left[\text{شاخص پایه متوسط دوره آموزش} \right]^*$$

مرحله سوم: در جهت به دست آوردن اطلاعات مربوط به شاخص استاندارد زندگی، از اطلاعات اقتصادی حساب‌های منطقه‌ای مرکز آمار و کسب داده‌های محصولات ناخالص داخلی و نهایتاً لگاریتم شاخص پایه درآمد محاسبه شده است.

مرحله چهارم: با استفاده از ارقام ۳ شاخص، سلامت، آموزش و استاندارد زندگی، برای محاسبه شاخص توسعه انسانی از میانگین هندسی ۳ شاخص فوق به شرح زیر استفاده شده است.

$$\text{شاخص پایه آموزش} + \text{شاخص پایه سلامت} = \text{شاخص HDI} \\ \left[\text{شاخص پایه سرانه GNI} \right]^{1/3} \\ \text{مأخذ: امیری، ۱۳۹۰، ص. ۱۳۶}$$

از سرانه درآمد ناخالص ملی^۱ استفاده شده است (ویسی‌ناب، بابایی و ابراهیم‌زاده، ۱۳۹۲، ص. ۱۵۸).

جدول ۱. تفاوت ابعاد سه‌گانه در روش قدیم و جدید

ابعاد	روش قدیم	روش جدید
بهداشت و سلامت	امید به زندگی در بدو تولد	امید به زندگی در بدو تولد
آموزش	نرخ باسوادی	متوسط طول دوره‌ای که صرف آموزش بزرگسالان ۲۵ سال به بالا می‌شود طول دوره مورد انتظار برای تحصیل کودکان در سن ورود به مدرسه
استاندارد زندگی	GDI سرانه	GNI سرانه

مأخذ: امیری، ۱۳۹۰، ص. ۱۳۳

۲.۲. روش پژوهش

روش پژوهش در این مقاله توصیفی تحلیلی و پژوهش از حیث نوع، کاربردی است که از روش توصیفی مبتنی بر تجزیه و تحلیل آمار ۱۳۹۰ و اطلاعات مستخرج از اسناد و مدارک معتبر و در تحلیل شاخص‌ها در مناطق شهری کشور، از روش تحلیلی استفاده شده است.

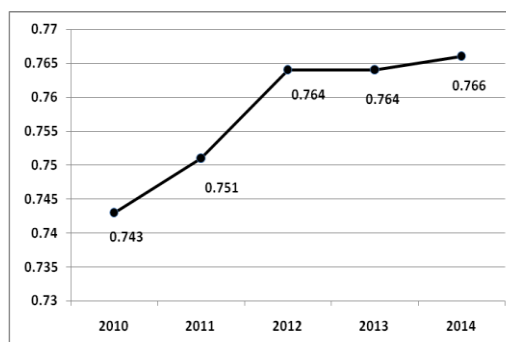
مطالعه فوق یک نوع روش بررسی مقطعی بوده که در آن طی چهار مرحله، ارزش توسعه انسانی برای ۳۱ استان کشور محاسبه شده است. ابتدا باید اشاره کرد که در هریک از مراحل چهارگانه بعد از کسب داده‌های اولیه برای هر شاخص، با استفاده از فرمول شاخص پایه بر حسب درصد که مقدار آن بین

1. GNI Per Capita (PPP US\$)

۳.۲. جایگاه ایران در شاخص های توسعه

انسانی

طبق گزارش سازمان ملل در سال ۲۰۱۰، شاخص توسعه انسانی ایران ۰/۷۴۳ بوده که در بین کشورهای منتخب رتبه ۸۸ را به دست آورده است که نسبت به گزارش های قبلی افزایش چشمگیری را نشان می دهد و در سال ۲۰۱۱ به رقم ۰/۷۵۱ ارتقا یافته و رتبه ۷۴ جهانی را کسب کرده است و در سال ۲۰۱۲ به رقم ۰/۷۶۴ و رتبه ۷۶ را کسب کرده است و در گزارش ۲۰۱۳ که با عنوان «خیزش جنوب: ترقی انسان ها در جهانی متنوع» منتشر شد با رقم مشابه سال قبل اندکی تنزل در رتبه ایران حاصل شد و در گزارش ۲۰۱۴ که با عنوان «ترقی پایدار بشر: کاهش آسیب پذیری و افزایش جهش ها» ارائه شد، شاخص توسعه انسانی به ۰/۷۶۶ افزایش یافته که در بین ۱۸۸ کشور منتخب رتبه ۶۹ را به خود اختصاص داده است. در مجموع، در ۵ سال اخیر همواره ایران جزو کشورهای رده بالای توسعه انسانی بوده و کاهش فقط در بازه زمانی ۲۰۱۲ تا ۲۰۱۳ اتفاق افتاده است (برنامه عمران سازمان ملل متحد، ۲۰۰۹، ۲۰۱۰، ۲۰۱۵).

شکل ۱. تغییرات شاخص توسعه انسانی ایران

مأخذ: سازمان توسعه انسانی

۳. یافته های پژوهش

پس از گردآوری داده ها از سایت مرکز آمار ایران و انجام محاسبات با روش های معرفی شده فوق، یافته های حاصل از انجام محاسبات به شرح زیر ارائه می شوند.

۱.۳. شاخص آموزش

یافته های پژوهش نشان می دهد که میانگین شاخص آموزش در مناطق شهری کشور ۰/۸۰۶ است و گرچه رقم نسبتاً بالایی را نشان می دهد ولی تا رقم ۱ (مطلوب ترین رقم شاخص) باز هم فاصله ای را نشان می دهد.

مطلوب ترین وضعیت شاخص آموزش به ترتیب مربوط به مناطق شهری استان های یزد با رقم ۰/۸۶۸، تهران با رقم ۰/۸۶۵ و قزوین با ۰/۸۶۰ است.

نامطلوب ترین وضعیت در این شاخص به ترتیب در مناطق شهری استان های سیستان و بلوچستان با ۰/۷۱۷، آذربایجان غربی با ۰/۷۳۵ و کردستان با ۰/۷۴۰ است.

۲.۳. شاخص استاندارد زندگی

براساس محاسبات انجام شده، میانگین شاخص استاندارد زندگی (تولید ناخالص سرانه) در مناطق شهری کشور ۰/۶۱۷ است که این رقم فاصله نسبتاً زیادی را با وضعیت مطلوب نشان می دهد.

مطلوب ترین وضعیت شاخص تولید ناخالص سرانه به ترتیب مربوط به مناطق شهری استان های البرز با ۰/۶۵۰، فارس با ۰/۶۴۳ و اصفهان با ۰/۶۴۲ است.

نامطلوب ترین وضعیت این شاخص به ترتیب مربوط به مناطق شهری استان های سیستان و

همچنین به منظور سنجش توسعه‌یافتگی مناطق شهری کشور و در جهت برنامه‌ریزی دقیق‌تر و صحیح‌تر و تصمیم‌گیری و سیاستگذاری برای مسئولان، سیاستگذاران و برنامه‌ریزان و مدیران نهادهای سیاسی و شهری، به لحاظ سنجش میزان توسعه‌یافتگی مناطق شهری استان‌های کشور به ۵ طبقه دسته‌بندی شدند و نتایج این تقسیم‌بندی نشان می‌دهد که ۲۹ درصد از مناطق شهری کشور برخوردار از توسعه انسانی بالا هستند که شامل مناطق شهری استان‌های تهران، اصفهان، قزوین، گیلان، البرز، فارس، یزد، بوشهر و سمنان است.

۲۲/۶ درصد از مناطق شهری کشور در رده نسبتاً برخوردار واقع شده‌اند که شامل مناطق شهری استان‌های خوزستان، مازندران، مرکزی، قم، چهارمحال و بختیاری، ایلام و گلستان است.

در رده متوسط، ۱۳ درصد مناطق شهری قرار گرفته‌اند که شامل مناطق شهری استان‌های خراسان رضوی، کرمان، هرمزگان، آذربایجان شرقی است. در رده محروم، ۳۵/۸ درصد مناطق شهری واقع شده‌اند که شامل مناطق شهری استان‌های زنجان، همدان، کرمانشاه، خراسان جنوبی، خراسان شمالی، کهگیلویه و بویراحمد، اردبیل و لرستان است.

در رده بسیار محروم ۹/۶ درصد مناطق شهری قرار گرفته‌اند که شامل مناطق شهری استان‌های آذربایجان غربی، کردستان و سیستان و بلوچستان می‌باشد. جدول ۳ و شکل ۲ این موضوع را به خوبی نشان می‌دهند.

بلوچستان با ۰/۴۱۸، کردستان با ۰/۴۲۷ و اردبیل با ۰/۴۳۸ می‌باشد. ارقام فوق حاکی از آن است که استان‌های مذکور تا حد مطلوب فاصله زیادی دارند.

۳.۳. شاخص سلامت و بهداشت

محاسبات انجام شده نشان می‌دهد که میانگین شاخص سلامت (امید به زندگی در بدو تولد) در مناطق شهری کشور ۰/۷۴۸ بوده که این، با رقم مطلوب فاصله‌ای ۰/۲۵۲ را نشان می‌دهد.

مطلوب‌ترین وضعیت شاخص امید به زندگی به ترتیب در مناطق شهری استان‌های تهران با ۰/۷۶۸، اصفهان با ۰/۷۵۸ و قزوین با ۰/۷۵۲ است. نامطلوب‌ترین وضعیت این شاخص به ترتیب در مناطق شهری استان‌های سیستان و بلوچستان با ۰/۷۵۱، کردستان با ۰/۷۳۰ و آذربایجان غربی با ۰/۷۲۷ مشاهده می‌شود.

۴.۳. شاخص توسعه انسانی

یافته‌های حاصل از محاسبات تلفیقی ۳ شاخص آموزش، استاندارد زندگی و سلامت نشان می‌دهد که میانگین شاخص توسعه انسانی در مناطق شهری کشور ۰/۷۰۱ است.

مطلوب‌ترین وضعیت شاخص توسعه انسانی به ترتیب مربوط به مناطق شهری استان‌های تهران با ۰/۷۵۶، اصفهان با ۰/۷۵۲ و قزوین با ۰/۷۵۰ است. نامطلوب‌ترین وضعیت این شاخص به ترتیب مربوط به مناطق شهری استان‌های سیستان و بلوچستان با ۰/۶۲۸، کردستان با ۰/۶۳۲ و آذربایجان غربی با ۰/۷۵۰ است.

جدول ۲. رتبه‌بندی مناطق شهری استان‌ها براساس شاخص توسعه انسانی

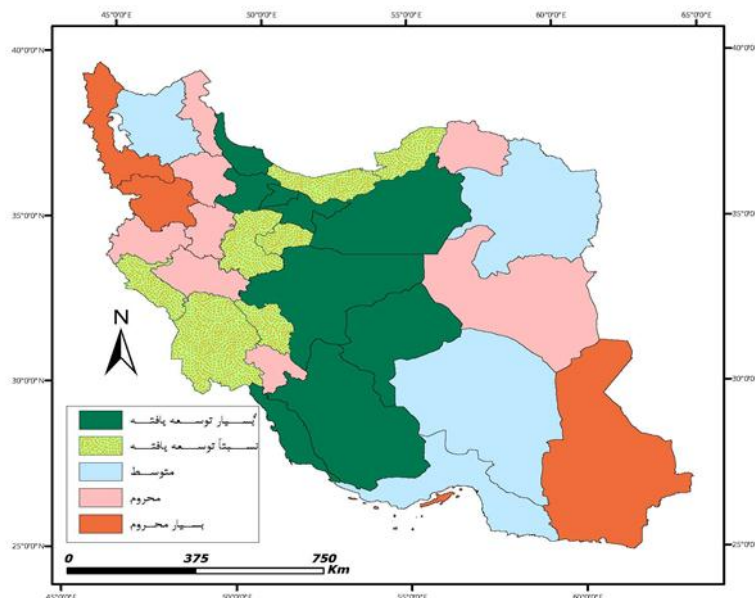
رتبه	HDI	شاخص سلامت	شاخص تولید ناخالص سرانه	شاخص آموزش	استان‌ها
۲۰	۰/۶۸۰	۰/۷۳۲	۰/۵۲۲	۰/۷۸۶	آذربایجان شرقی
۲۹	۰/۶۳۴	۰/۷۲۷	۰/۴۴۰	۰/۷۳۵	آذربایجان غربی
۲۷	۰/۶۵۶	۰/۷۰۲	۰/۴۳۸	۰/۸۲۸	اردبیل
۲	۰/۷۵۲	۰/۷۵۸	۰/۶۴۲	۰/۸۵۷	اصفهان
۵	۰/۷۴۶	۰/۷۴۷	۰/۶۵۸	۰/۸۳۳	البرز
۱۵	۰/۷۱۷	۰/۷۵۰	۰/۵۷۲	۰/۸۳۰	ایلام
۸	۰/۷۴۱	۰/۷۹۰	۰/۶۰۸	۰/۸۲۵	بوشهر
۱	۰/۷۵۶	۰/۷۶۸	۰/۶۳۷	۰/۸۶۵	تهران
۱۴	۰/۷۱۹	۰/۷۲۸	۰/۶۱۵	۰/۸۱۶	چهارمحال و بختیاری
۲۴	۰/۶۶۲	۰/۷۳۲	۰/۴۷۷	۰/۷۷۶	خراسان جنوبی
۱۷	۰/۷۰۵	۰/۷۶۶	۰/۵۲۵	۰/۸۲۶	خراسان رضوی
۲۵	۰/۶۶۱	۰/۷۲۵	۰/۴۸۹	۰/۷۷۰	خراسان شمالی
۱۰	۰/۷۳۰	۰/۷۷۰	۰/۶۱۳	۰/۸۰۷	خوزستان
۲۱	۰/۶۷۴	۰/۷۵۱	۰/۴۸۸	۰/۷۸۵	زنجان
۹	۰/۷۴۰	۰/۷۹۴	۰/۵۸۶	۰/۸۴۰	سمنان
۳۰	۰/۶۲۸	۰/۷۵۱	۰/۴۱۸	۰/۷۱۷	سیستان و بلوچستان
۶	۰/۷۴۵	۰/۷۸۹	۰/۶۴۳	۰/۸۰۵	فارس
۳	۰/۷۵۰	۰/۷۵۲	۰/۶۴۰	۰/۸۶۰	قزوین
۱۳	۰/۷۲۱	۰/۷۵۴	۰/۵۷۲	۰/۸۳۷	قم
۳۰	۰/۶۳۲	۰/۷۳۰	۰/۴۲۷	۰/۷۴۰	کردستان
۱۸	۰/۷۰۳	۰/۷۵۰	۰/۵۷۰	۰/۷۸۹	کرمان
۲۳	۰/۶۶۴	۰/۷۲۵	۰/۴۹۴	۰/۷۷۵	کرمانشاه
۲۶	۰/۶۵۸	۰/۷۵۰	۰/۴۵۰	۰/۷۷۵	کهگیلویه و بویراحمد
۱۶	۰/۷۰۹	۰/۷۵۹	۰/۵۴۳	۰/۸۲۷	گلستان
۴	۰/۷۴۷	۰/۷۶۰	۰/۶۲۸	۰/۸۵۴	گیلان
۲۸	۰/۶۵۴	۰/۷۳۵	۰/۴۳۹	۰/۷۹۰	لرستان
۱۱	۰/۷۲۹	۰/۷۴۹	۰/۶۳۰	۰/۸۱۰	مازندران
۱۲	۰/۷۲۶	۰/۷۲۸	۰/۶۲۵	۰/۸۲۶	مرکزی

ادامه جدول ۲

رتبه	HDI	شاخص سلامت	شاخص تولید ناخالص سرانه	شاخص آموزش	استان‌ها
۱۹	۰/۶۹۴	۰/۷۴۸	۰/۵۵۶	۰/۷۷۸	هرمزگان
۲۲	۰/۶۶۶	۰/۷۱۲	۰/۵۰۲	۰/۷۸۶	همدان
۷	۰/۷۴۳	۰/۷۶۴	۰/۵۹۸	۰/۸۶۸	یزد
--	۰/۷۰۱	۰/۷۴۸	۰/۶۱۷	۰/۸۰۶	میانگین

جدول ۳. طبقه‌بندی مناطق شهری استان‌ها از لحاظ برخورداری از شاخص توسعه انسانی

گروه	فاصله طبقات	درجه برخورداری	نام استان‌ها	تعداد	درصد
۱	+۰/۷۳۲	برخوردار	تهران، اصفهان، قزوین، گیلان، البرز، فارس، یزد، بوشهر، سمنان	۹	۲۹
۲	۰/۷۳۱ _ ۰/۷۰۶	نسبتاً برخوردار	خوزستان، مازندران، مرکزی، قم، چهارمحال و بختیاری، ایلام، گلستان	۷	۲۲/۶
۳	۰/۶۸۰ _ ۰/۷۰۵	متوسط	خراسان رضوی، کرمان، هرمزگان، آذربایجان غربی	۴	۱۳
۴	۰/۶۵۴ _ ۰/۶۷۹	محروم	زنجان، همدان، کرمانشاه، خراسان جنوبی، خراسان شمالی، کهگیلویه و بویراحمد، اردبیل، لرستان	۸	۲۵/۸
۵	+ ۰/۶۵۳	بسیار محروم	آذربایجان غربی، کردستان، سیستان و بلوچستان	۳	۹/۶

شکل ۲. طبقه‌بندی شاخص توسعه انسانی در مناطق شهری کشور

۴. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

نتایج حاصل از یافته‌های پژوهش به شرح زیر ارائه می‌شود.

به‌طور کلی شاخص‌های سه‌گانه توسعه انسانی نشان می‌دهد که رتبه اول مربوط به شاخص آموزش با رقم ۰/۸۰۶، رتبه دوم مربوط به شاخص امید به زندگی با رقم ۰/۷۴۸ و رتبه سوم مربوط به شاخص تولید ناخالص سرانه با رقم ۰/۶۱۷ است؛ بنابراین شاخص‌های آموزشی و امید به زندگی در مقایسه با شاخص تولید ناخالص سرانه در وضعیت بهتری هستند و برای بالابردن شاخص تولید ناخالص سرانه، برنامه‌ریزی‌های مربوط به اشتغال و درآمد باید در اولویت قرار گیرند.

دسته‌بندی مناطق شهری استان‌ها براساس شاخص توسعه انسانی حاکی از آن است که رده بسیار محروم که شامل مناطق شهری آذربایجان غربی، کردستان، سیستان و بلوچستان است، منطبق بر استان‌های مرزی کشور می‌باشند. همچنین رده استان‌هایی که مطلوب‌ترین وضعیت را دارند مربوط به مناطقی است که اغلب در مرکز کشور واقع شده‌اند. به‌طور کلی با فاصله‌گرفتن از مرکز کشور به سمت مناطق مرزی، شاخص توسعه انسانی رو به نزول بوده که نتیجه توجه بیشتر مسئولان به مناطق شهری متمایل به مرکز بوده است.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در سه شاخص آموزش، تولید ناخالص سرانه، امید به زندگی و شاخص ترکیبی توسعه انسانی همواره ۳ استان سیستان و بلوچستان، کردستان و آذربایجان غربی همچنان نامطلوب‌ترین وضعیت را به خود اختصاص داده‌اند که خود گویای پایین بودن وضعیت سلامت، سواد، درآمد، اشتغال و استانداردهای زندگی در مناطق مرزی کشور است. همچنین در شاخص‌های مذکور همواره مناطق شهری تهران، اصفهان و قزوین در صدر جدول بوده و مطلوب‌ترین وضعیت را به خود اختصاص داده‌اند که خود گویای بالابودن تمامی شاخص‌ها بوده است.

در مجموع نابرابری شدیدی بین مناطق شهری کشور مشاهده می‌شود و این نابرابری در شاخص تولید ناخالص سرانه بیشتر از دو شاخص دیگر است و همین نابرابری در شاخص‌های توسعه انسانی در مناطق شهری، باعث نابرابری فضایی در شهرها شده است.

با توجه به اینکه هدف تمامی برنامه‌های توسعه کشور، تحقق آرمان‌های چشم‌انداز ۱۴۰۴ است پیشنهاد می‌شود در دو برنامه ۵ ساله توسعه اقتصادی، اجتماعی کشور (۱۳۹۵-۱۴۰۴) به استان‌های محروم و بسیار محروم اولویت بیشتری داده شود.

کتابنامه

- افشانی، ع.، ابراهیم‌پور، ص.، و عسکری‌ندوشن، ع. (۱۳۹۰). مقایسه نقاط روستایی کشور براساس شاخص‌های توسعه انسانی در سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵. فصلنامه روستا و توسعه، ۱۴ (۳)، ۱-۱۸.

۲. امیری، ن. (۱۳۹۰). روش محاسبه شاخص توسعه انسانی. مجله اقتصادی- ماهنامه بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی، ۱۲(۱۱)، ۱۳۱-۱۳۸.
۳. بهرامی، ر.، و عطاری، خ. (۱۳۹۱). تحلیلی بر روند شاخص توسعه انسانی در استان کرمانشاه. فصلنامه چشم‌انداز جغرافیایی، ۷(۱۸)، ۱۰۱-۱۱۷.
۴. پاپلی‌زدی، م.، و ابراهیمی، م. (۱۳۸۱). نظریه‌های توسعه روستایی. تهران: سمت.
۵. تیلر، د.، و کارل، ا. (۱۳۷۸). توسعه انسانی پایدار متکی به جامعه. ترجمه ناصر بلیغ. تهران: انتشارات توسعه روستایی.
۶. حسین‌زاده دلیر، ک.، و ملکی، س. (۱۳۸۵). بررسی شاخص‌های توسعه انسانی در استان ایلام. مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، ۶، ۱-۲۶.
۷. دارابی، ح. (۱۳۷۹). توسعه پایدار؛ مفاهیم و محدودیت‌ها. فصلنامه مسکن و انقلاب، ۱۹(۱)، ۴۶-۵۱.
۸. زنگی‌آبادی، ع.، و نسترن، م. (۱۳۸۰). گفتمان تمدن‌ها: اصولی‌ترین راهکار دستیابی به توسعه پایدار انسانی. ماهنامه اطلاعات سیاسی- اقتصادی، ۱۶۸، ۲۰-۳۱.
۹. صادقی، ح.، مسائلی، ا.، باسرخا، م.، و کوهیان، م. (۱۳۸۹). محاسبه شاخص توسعه انسانی استان‌ها با استفاده از رتبه‌بندی فازی. فصلنامه رفاه اجتماعی، ۱۰(۳۷)، ۱۲۹-۱۵۳.
۱۰. صفوی، ب. (۱۳۸۳). نگاهی به مبانی توسعه در استان ایلام با تأکید بر متغیرهای فرهنگی. در مجموعه مقالات بررسی موانع فرهنگی توسعه با نگاه ویژه به استان ایلام، به کوشش علی موسی‌نژاد. تهران: پژوهان.
۱۱. عباسی‌نژاد، ح. و رفیعی‌امام، ع. (۱۳۸۵). ارزیابی شاخص توسعه انسانی در مناطق روستایی ایران. تحقیقات اقتصادی، ۱۸(۷۲)، ۳۱-۵۴.
۱۲. کاوسی، ا.، و احمدی، ف. (۱۳۸۹). جهانی‌شدن و توسعه منابع انسانی. مطالعات راهبردی جهانی‌شدن، ۱(۱)، ۱-۲۹.
۱۳. مرکز آمار ایران. (۱۳۹۰). سرشماری عمومی کل کشور؛ سالنامه آماری استان‌های کشور. تهران: مرکز آمار ایران.
۱۴. مرکز آمار ایران. (۱۳۹۰). سرشماری عمومی کل کشور؛ نتایج تفصیلی آمارگیری از هزینه و درآمد خانوار شهری. تهران: مرکز آمار ایران.
۱۵. ملکی، س. (۱۳۸۲). شهر پایدار و توسعه پایدار شهری. فصلنامه مسکن و انقلاب، ۱۴(۱۰۲)، ۳۴-۴۷.
۱۶. نیسی، ع. (۱۳۸۹). شاخص توسعه انسانی در استان‌های ایران. فصلنامه علوم بهداشتی، ۲(۲)، ۵۵-۶۲.
۱۷. ویسی، ف.، بابایی‌اقدام، ف.، و ابراهیم‌زاده‌آسمین، ح. (۱۳۹۲). بررسی تطبیقی وضعیت اخص توسعه انسانی در کشورهای شبه‌قاره. فصلنامه مطالعات شبه‌قاره، ۵(۱۷)، ۱۵۳-۱۷۰.
18. United Nations Development Programme (UNDP) (2013). *Human development report*. Retrieved from <http://hdr.undp.org/reports/Global/2013/>.
19. Haq, M. (1995). *Reflections on human development*. Oxford, England: Oxford University Press.
20. Hijab, N. (2013). *Using process indicators to monitor material health. Background note for Human Development Report*. Retrieved from www.pnud.org.br/arquivos/rhd-2013.pdf/

21. Suri, T., Boozer, M. A., Ranis, G., & Stewart, F. (2011). Paths to success: The relationship between human development and economic growth. *World Development*, 39(4), 506-522
22. United Nations Development Programme (UNDP) (2015). *Human development report*. Retrieved from <http://hdr.undp.org/reports/global/2015/>.
23. United Nations Development Programme (UNDP) (2009). *Human development report*. Retrieved from <http://hdr.undp.org/reports/global/2009/>.
24. United Nations Development Programme (UNDP) (2010). *Human development report*. Retrieved from <http://hdr.undp.org/reports/global/2010/>.
25. United Nations Development Programme. (2003). *What is human development? Human Development Report*. Retrieved from <http://hdr.undp.org/hd/default.cfm>.